

अहिलेसम्म प्रचारमा नआएको पचपन्न भ्याले दरवारका चित्रमय राग रागिनी*

पुरुषोत्तमलोचन श्रेष्ठ

परिचय

नेपालमा हालसम्मन्मा देखापरेका दरबारभन्दा भिन्नै शैलीमा निर्मित एवं पहिलोपल्ट एकै लहरमा पचपन्नवटा भ्याल हाली संसारकै मन हर्ने गरी चित्ताकर्षक ढंगबाट बनेको एउटा सुन्दर मल्लकालीन वास्तुकृति पचपन्न भ्याले दरबार हो । तत्कालीन स्वतन्त्र राज्य भक्तपुरका राजा भूपतीन्द्र मल्लले बनाउन लगाएको यो दरबार भक्तपुर राजदरबार । (ख्वप लाय्कु) कै एक विस्तारित पुनर्निर्मित-भाग थियो । सो भागमा यस अघि उनकै पिता जितामित्र मल्लले थंथु राजकुल नामक सुन्दर दरबारको निर्माण ने.सं. ७९८ (वि.सं.१७३५) मा गरिसकेको भएता पनि सो दरबार बनेको ३ वर्ष पछि नै नेपाल उपत्यकामा गएको भयानक भूकम्पले यो पूरै भत्कियो । त्यसरी विलुप्त हुन पुगेको सोही थंथु राजकुलको दक्षिणपट्टिको भागमा त्यसैको जगखण्डमा खप्टिनेगरी नयाँ जग हाली नयाँ ढङ्गले पुनर्निर्माणको कार्य आरम्भ भयो र ने.सं. ८२८ (वि.सं. १७६५) सम्मन्मा आइपुग्दा नयाँ शैलीमा बेग्लै किसिमको साजसज्जा सहितले सिङ्गारिसकेपछि यस अनुपम दरवारलाई के नाम दिने भन्ने समस्या पनि रहेन । किनकी पचपन्नवटा भ्याल हाली बनाइएको हुँदा यसै संख्यात्मक आकर्षणका कारण यो दरबार स्वतस्फूर्त रूपमा नेवार लोकजीवनमा 'डेडापा भ्या', नेपाली राष्ट्रिय जीवनमा 'पचपन्नभ्याले दरबार' तथा आधुनिककालको अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा 'फिफ्टीफाइभ विण्डो पैलेस' नामले प्रसिद्ध हुन पुगेको छ ।

पचपन्नभ्याले दरबारका ती कलाकृतिले भूपतीन्द्र मल्लको जीवनका केही उल्लेख्य पक्षलाई प्रतिकात्मक रूपले प्रस्तुत गरिएको प्रतीत हुन्छ । ती कलाकृति मिश्रित रूपले शैव/शाक्त एवं वैष्णव तन्त्रबाट मात्र नभएर तत्कालीन लोकजीवनमा निकै प्रसिद्ध रहेको शास्त्रीय संगीतबाट पनि त्यतिकै प्रभावित रहेको दृष्टिगोचर हुन्छ । दरबारका भ्यालका तोरण/ढुँडाल आदिमा देखापर्ने शिव परिवारका काष्ठ-मूर्ति एवं विशेषगरी पहिलो तल्लाभिन्नका मूलकोठाका शिवशक्तिमय विश्वरूप (यहाँ स्वयं भूपतीन्द्र मल्ल र उनका रानी विश्वलक्ष्मीलाई प्रयोगात्मक रूपले दर्शाइएको छ) को भित्तेचित्र, कृष्णचरित्रमा आधारित भित्तेचित्र, ने.सं. ८२८ मा मकवानपुरका राजा माणिक सेनसँग मिलेर तराइको जङ्गलमा हात्ती खेदा गर्दाको अविस्मरणीय क्षणका भित्तेचित्र आदि उदाहरणका रूपमा देखापर्छन् । समष्टीगतरूपमा १. पचपन्नवटा भ्याल २. भित्तेचित्र र ३. चित्रमय राग रागिनी यस दरबारका तीन उत्कृष्ट कलाकृति हुन् । तीमध्ये यो दरबार पछिल्लो कलाकृतिका दृष्टिले पनि निकै नै उत्कृष्ट र समृद्ध रहेछ भन्ने कुरा हालैको स्थलगत अन्वेषणबाट पत्ता लागेको छ । तर आश्चर्यको कुरो छ यस अघि यस दरबारको अन्वेषण गर्ने विद्वान र दरवार हेर्न आउने दर्शकहरूको ता कुरै छोडौं, दरबारको नाकैमुनिको पेटी र बाटोबाट जिन्दगीभर ओहरदोहर गर्ने यहाँका स्थानीय वासिन्दाहरूका आँखाका सामुन्नेमा समेत ती तेश्रा अनुपम कलाकृति लुकेर ओभेलमा परेका रहेछन् र त्यसबारेमा कुनै

* प्रस्तुत लेख पचपन्नभ्याले दरबार जीर्णोद्धार प्रस्ताव प्रतिवेदनको ८ एक परिमार्जित उपज अंश हो ।

जानकारी रहेनछ भन्ने कुरा पनि ती कलाकृतिको निकै दिन लामो स्थलगत अन्वेषणका क्रममा देखियो ।

दरबार हेर्न आउने सबैका दृष्टि टड्कारो रूपमा पचपन्न भूयालमा मात्र पर्ने र सुक्ष्मरूपले निकै ध्यान दिएर हेरेपछि मात्र राग रागिनीका ती चित्रमय कलाकृति हाम्रो सामुन्नेमा देखापर्न आउने वा मुश्किलैले ठम्याउन सकिने हुँदा यो अहिलेसम्म प्रचारमा नआएको बुझिन्छ । यसकारण ओभेलमा परेका ती चित्रमय राग रागिनीका कलाकृति अवस्थित रहेका भाग एवं प्रत्येक कलाकृतिका विवरण दिई यसलाई प्रचारमा ल्याउनु यस अन्वेषणको मूल प्रयोजन हो ।

कलाकृति रहेको भाग

पचपन्नभूयाले दरबारको दक्षिणपट्टिको बाह्य भाग दरबारको अग्रभाग हो । यस भागको भुईतला र पहिलो तलाका बीचमा सुन्दर ढङ्गले निकाली राखिएको कार्निस् (स्वाथ (पःकू))^{५९} को दायाँ कुना (नैऋत्य) देखि बायाँ कुना (आग्नेय) सम्मन् १४२ वटा सिंहाकृति (सिंखा)^{६०} सहितका सोही लहरमा १४० वटा स-साना खोपा देखापर्छन् । ती नै काठका खोपाहरूमा निकै नै आकर्षक देखिने अनेक नाम/स्वरूप र भाव भिगंमाले युक्त राग रागिनीका स्वल्पाकृति (सुक्ष्म आकृति) कुँदिएका छन् । प्रत्येक राग रागिनीका स्वल्पाकृतिका शीर्षमा तिनका सम्बद्ध नाम पनि दिइएका वा कुँदिएका छन् । राग रागिनीको आरम्भ दायाँ कुनाको पहिलो खोपा (भैरव शीर्षकको राग) बाट भएको छ र यसै लहरको पूर्वपट्टिको भागको सातौँ खोपा (आरम्भ क्रमका आधारमा १४७ औँ) मा पुगेर टुङ्गिएको छ ।

चित्रमय राग-रागिनीका सूची^{६१}

खोपा संख्या	नाम	स्वल्पाकृति-विवरण
१.	भैरव	दायाँ हातले खड्ग उचालि बायाँ हातले पात्र समाई एक पुरुषाकृति टुकुक्क बसेका छन् ।
२.	वैकटकी	दायाँ हातले मुङ्गो माथितिर मच्चाइ रहेका दायाँ हात घुँडामा राखी बसि रहेका एक मनुष्याकृति छ ।
३.	मारू	एकजोडी उभिरहेको मुद्रामा छन् । सो मुद्रामा पुरुष आकृतिले स्त्री आकृतिको बायाँ हात समाइरहेका छन् ।
४.	पञ्चम	शिवलिङ्गको वरिपरि ५ मनुष्याकृति उभिएर पूजा गर्दैछन् । ^{६२}
५.	सिंधव	एक घोडचढीको दाया हातले तरवार उचालि बायाँ हातले ढाल समाती जोशपूर्ण ढङ्गले आक्रमण गरिरहेको मुद्रामा देखापर्छन् । उनको सामुन्ने एक साधारण मानिस छ ।
६.	मधुमाधव	एक मनुष्याकृति बसिरहेको मुद्रामा देखापर्छन् ।
७.	वैशावर	बायाँ हात घुँडामा राखी दाँया हातले

^{५९} 'स्वाथ' वा 'पःकू' नेवारी शब्द हुन् । अहिलेको नेवार लौकिक जीवनले विस्तारै विसर्दै जान थालेको यस नेवारी नामक अंग्रेजी रूपान्तर 'कार्निस्' चाहिँ वदता प्रचलनमा आइसकेको विदित हुन्छ । मौलिक शब्द सामार इश्वरानन्द श्रेष्ठचार्य, तीर्थराज तुलाधर (सं.)-नेवार-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोष, काठमाडौँ, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, वि.सं. २०५४, पृ. ३४५, ४३६ ।

^{६०} सिंहाकृतिलाई 'सिंखा' भनिन्छ । नेवार शैलीमा बनेका भवन/देवालय आदि वास्तुकृतिका स्थायमा गारोभन्दा वाहिर दलिनका टुप्पा निकालि ती टुप्पामा उस्तै ती फरक-फरक आकृतिका 'सिंखा' आकर्षक ढङ्गले राखी सजाउने चलन रहेको पाइन्छ । यस दरबारको आकर्षण बढाइरहेका ती सिंखा फरक-फरक आकृति (गरूड, सुगुर आदि) मा देखापर्छन् ।

^{६१} (क) पुरातत्त्वविद् विष्णुराज कार्कीज्यूले ती खोपाका स्वल्पाकृति माथि अक्षर पनि अंकित छन् भनी सर्वप्रथम औल्याइदिनु भएपछि म र मेरा मित्र विनोदराज शर्मा मिली कम्मर कसी दरवारको दुबै पेटो माथि नगरपालिकाको टेबुल दिनभरी चढाउँदै त्यसमाथि उभिदै र घिसाउँदै पसिना चुहाउँदै हातका नङ्गा र छाला खुइल्याएर प्रत्येक खोपा खोतली त्यहाँ तीन शताब्दीदेखि जम्मा भएका धुलो, माटो र कसिङ्गर पुछ्दै त्यहाँ उत्कीर्ण राग-रागिनीका शुद्ध नाम पढी स्वल्पाकृति अध्ययन गरी विवरणात्मक सूची उतार्ने कष्टमय र जोखिमपूर्ण काममा २० दिन व्यतित भएको थियो । अनि यसरी सफलता हातमा पर्दा वितेका कष्टमय दिनको सुखद अनुभूति मिलेको छ ।

(ख) सामान्यतया सात शुद्ध स्वरहरूको आरोह र अवरोहको विशिष्ट संयोजन 'राग' हो । मुख्यतया राग ६ प्रकारका छन् - (१) भैरव (२) मालकोश (३) हिण्डोल (४) दीपक (५) श्री र (६) मेघ । यी प्रत्येक रागका पनि ६-६ संख्याका प्रकार 'रागिनी' छन् । भैरव, वराटी, मधुमाधवी, सैन्धवी, बंगाली, तोदि, गौरी, गुणकली, खम्बावती, ककुभ, रामकली, देशाक्षी ललित, विलावल, पटमञ्जरी, देशी, कुमुदिनी, नटा, केदार, कान्धरा, मालश्री, आशावरी धनाश्री, वसन्त, मारू, श्यामकली, टक, मल्लार, गर्जुनी, भुपाश्री, देशकारी आदि 'रागिनी'का समष्टीगत उदाहरण हुन् । त्यस्तै 'राग'मा प्रयुक्त 'स्वर'का आधारमा 'सम्पूर्ण' 'पाडव' र 'औजव' गरी ३ मुख्य भागमा विभाजित गरिएको पाइन्छ । मधु माधवी विशान्त, देशाक्षी, भैरव आदि 'सम्पूर्ण' रागका देव-गान्धरा, नीलाम्बर, श्रीराग, मालवश्री आदि 'पाडव' र 'गका र धन्याश्री, सावेरी, गुर्जरी, बेलावली मधुमाधवी आदि औडव रागका उदाहरण हुन् । (एस वन्धोपाध्याय-दि ओरिजिन आफ राग, न्यु दिल्ली, मुन्शीराम मनोहरलाल प्रा.लि., इ.सं. १९९५, पृ. १३-२१) निश्चित समय, ऋतु पर्व पूजा आदिमा निश्चित राग रागिनी गाउनुपर्ने र त्यसरी अनेक लाभ मिल्ने, अन्यथा हावी हुने शास्त्र सम्मत मान्यता पनि चलेको छ ।

(ग) उपत्यकाका मल्ल राजाहरूले आफ्ना प्रशस्तिमा समेत संगीत विधामा पारङ्गत, प्रवीण र भूजाता भनेर धक्कु पनि लाएका छन् । भूपतीन्द्र मल्लले चाहिँ यस विधामा पनि वेग्लै प्रकारले यसरी नयाँ सिर्जनात्मक प्रयोग प्रदर्शन गरी देखाएका छन् । यताबाट पनि उनी आफ्नो युगको साहित्यिक संसारका 'सङ्गीत सम्राट' रहेछन् भन्ने कुराको आभास हुन्छ ।

^{६२} ती मध्ये शिवलिङ्गको बायाँपट्टि उभिएका मान्छेको टाउको कुनै कारणवश ठोकिएर उफ्केको अवस्थामा देखापर्छ ।

	अभय मुद्रा प्रदान गरी योगसाधनामा तल्लीन एक योगी छन् ।	१८.	अहीरि	पद्मासन भएको भूयालमा सप्तनागले शीरमाथि ओढाइएकी एक देवकन्या देखापछिन् ।
८.	मालकोशिक नृत्यमुद्रामा एक बासुरीवादक मनमोहक ढङ्गले बासुरी बजाइरहेका छन् ।	१९.	सिंहरा	ढाल तरवार लिएका एकजोडी घोडचढी एक आपसमा द्वन्द्व गर्दैछन् ।
९.	गोत्रशिरी एक मनुष्याकृति दायाँ हातमा मुद्गर जस्तो कुनै वस्तु समाई काँधमा अड्यो बाया हात फूर्तिलो ढङ्गले कुममा राखी उभिएका छन् ।	२०	मालपञ्चम	एक पुरुष पलङ्गमा बसी आराम गरिरहेका छन् । संगैका एक स्त्रीले चमर हम्कैँछिन् ।
१०.	द्रापरी ^{५३} योगमुद्रामा एक मनुष्याकृति देखापछिन् । उनको बायाँपट्टि कलश छ ।	२१	विभास	आसनमा एकजोडी स्त्री पुरुष बसेका छन् । पुरुषले आफ्नो दायाँ हातमा रूद्राक्ष माला लिई बायाँ हातले सो स्त्रीलाई आलिङ्गनमा लिइरहेका छन् । स्त्रीले दायाँ घुँडा पुरुषको काखमा लगेकी छिन् ।
११.	सोरति एकजोडी आनन्दसित बसीरहेका छन् । ती मध्ये दायाँपट्टिको आकृतिले हातमा वीणा लिएका छन् । बायाँपट्टिको अर्को आकृतिले चाहिँ रूद्राक्षमाला लिएका छन् ।	२२	गुर्जारी	एक स्त्री आसनमा बसी वीणा(?) बजाइरहेकी छिन् ।
१२.	मिष्टान्न एकजोडी अङ्गमाल गरी म्वाई खाइरहेका छन् ।	२३.	क्रोलाव	खाटमा वसेर एकजोडी स्त्री पुरुष प्रेमालाप गर्दैछन् । कामकलाको भाव भल्किने यस स्वल्पाकृतिमा सो पुरुषले आफ्नो दायाँ हातले सो स्त्रीको दायाँ स्तन मिच्चैँ बायाँ हातले आलिङ्गनमा लिइरहेका छन् । अनि स्त्रीले चाहिँ ती पुरुषले आफ्नो स्तन मिचिरहेको हातलाई सुम्सुम्याउँदै छिन् ।
१३.	बङ्गोरवदन एक मानिस कलश र रूद्राक्षमाला लिई गइरहेका छन् ।	२४	केन्तांसी	उभिरहेको एकजोडीमध्ये स्त्रीले रूद्राक्षमाला लिएकी छिन् ।
१४.	बसन्त विनोद एक जोडी उभिएर प्रेमालाप गर्दैछन् ।	२५	सारङ्ग	एकजोडी आसनमा उस्तै मुद्रामा बसी मग्न भएर सारङ्गी बजाइरहेका छन् ।
१५.	चन्द्रप्रकाश एक पुरुषले एक स्त्रीलाई बायाँ हातले तिनको कम्मर तानी च्यापि काखमा बसाली दायाँ हातले सो स्त्रीको स्तन मिच्चैँछन् ।	२६	गेण्डकरि	एक मानिस आसनमा बसी दायाँ घुँडाले टेकी रवाफिलो ढङ्गले कलात्मक फूलबुट्टा समाइरहेका छन् ।
१६.	क्वदोर ^{५४} एक पुरुषाकृति खड्ग जस्तो हतियार आफ्नो दायाँ हातले उठाई बायाँ हातले कुनै ढालजस्तो हतियार समाई चनाखोढङ्गले उभिएका छन् ।	२७	हिमकरि	एक जोडी भावपूर्ण ढङ्गले आसनमा बसेका
१७.	देवशिरी खाटजस्तो आसनमा एकजना मानिस आरामपूर्वक पल्टिरहेका छन् ।			

^{५३} सङ्गीत मकरन्द ग्रन्थले केही रागहरूलाई पुराग स्त्रीत्व र नपुंसक मा वर्गिकृत गरेको छ । नपुंसक र स्त्रीत्व-राग अन्तर्गतका समूहमा 'द्रावडी' रागलाई राखिएको छ (बन्धोपाध्याय, पूर्वोक्त, पाद टिप्पणी संख्या १८४, पृ. १२-१३), यसरी तत्कालीन पूर्वीय-संगीत संसारमा प्रचलित रहेको द्रावडी नै यो हो कि त भन्ने अनुमान हुन्छ ।

^{५४} केदार (?)

- छन् । यहाँ पुरूषको काखमा एक स्त्री निर्धक्कले बसेकी छिन् । तिनले आफ्नो बायाँ हात माथि उठाई हल्केलामा एक पंक्षीलाई राखेकी छिन् ।
- २८ काचकरि एकजोडी स्त्री पुरूष नृत्यमुद्रामा देखापर्छन् । स्त्रीले बाँसुरी बजाइरहेकी छिन्, पुरूष चाहिँ नाचिरहेका छन् ।
- २९ शवरी एक स्त्री आरामपूर्वक बसेकी छिन् । तिनका सामुन्ने २ साना-साना हात्ती बडो हिंसी पर्ने गरी आइरहेका छन् ।
- ३० विभावयन्ती एक स्त्री बसेकी छिन् । तिनले हातमा केही वस्तु (?) लिएकी छिन् । तिनको सामुन्ने शिखरशैलीको मन्दिरको सानो सुन्दर नमूना छ ।
- ३१ गुणकरी एक स्त्री उभिएकी छिन् । तिनको लत्रेको पछ्यौराका दुवै तिरका सफ्को हावाले उडाइरहेको छ । त्यहाँ एउटा कलश, सानो आसन र डालो जस्तै कुनै एउटा सामग्री पनि देखापर्छन् ।
- ३२ कामोद एकजोडी थक्कै बस्न लागेका छन् । उनले रूद्राक्षमाला र एउटा ग्रन्थ लिएका छन् ।
- ३३ गौरी एकजोडी उभिएका छन् । नृत्यभावमा देखापर्ने पुरूषले आफ्ना दुवै हात आफ्नो गर्दनसम्म पुऱ्याएका छन् । स्त्रीले केही वस्तु लिएकी छिन् ।
- ३४ पम्फावती एकजोडी आसनमा बसी आराम गर्दैछन् । त्यस आसनको छेउमै बसेका व्यक्ति घुँडा पसारेर आराम लिइरहेका छन् । उनको बायाँ खुट्टा आसनबाट तल झारेका छन् । सो खुट्टालाई एक सेवकले मिच्दैछन्,
- पछाडि चाहिँ एक सेविकाले चमर हम्काउँदै छिन् ।
- ३५ तोअ^{११} सान्हे सुन्दर देखिने यस स्वल्पाकृतिमा एक स्त्री आकृतिले कुकुर जस्तो देखिने एक जनावरलाई दायाँ हातले केही खुवाउँदै छिन् । सो स्त्रीको पार्श्वभागको शीर्षमा सान्हे कलात्मक देखिने छत्राकार रूपको फूलबुट्टा नागवेली परेर सुहाइरहेको छ ।
- ३६ अहिलानि ठाँटिलो ढङ्गले एक स्त्री घुँडाले आसनमा टेकी बाँया हातले केही वस्तु समाइ रहेकी छिन् ।
- ३७ तुरी आसनमा पलेटी कसेर एक व्यक्ति बसेका छन् । सो व्यक्तिको बाँया हातमा समाइरहेको केही वस्तु तलसम्म तुन्द्रुङ्ग भुण्डाइरहेको छ ।
- ३८ दिपक एक रवाफिला मानिस हात्तीमा सवार छन् । उनको दायाँ हातले केही समाई माथिसम्म पुऱ्याएका छन्, बायाँ हातले हात्तीको टाउकोमाथि टेकेका छन् ।
- ३९ सार्यका एक स्त्री उभिरहेकी छिन् ।
- ४० विलासिनि दुवै हातमा रूद्राक्षमाला लिई एक स्त्री उभिरहेकी छिन् ।
- ४१ सार्वलिका आसनमा एक मानिस बसिरहेका छन् । उनले बायाँ हात काखमा राखी दाँया हातले वरद मुद्रा धारण गरेका छन् ।
- ४२ नाटभैरव नृत्यमुद्रामा देखापर्छन् ।
- ४३ दमगौर आसनमा बसी स्त्री पुरूष प्रेमालाप गर्दैछन् ।
- ४४ पापर आसनमा एक पुरूष पलेटी कसेर बसेका छन् र उनले बाँया हातले पिंजडा उचालि रहेका छन् । त्यसभित्र एउटा चरो छ ।

^{११} टोडी (?)

४५	भमरानन्द	एकजोडी सन्मुख हुने गरी बसेका छन् ।			लगाएका एक पुरुष आफ्ना दुवै हात माथि उठाइरहेका छन् ।
४६	आशावरी	एक मानिस आसनमा पल्टी खुट्टा पसारेर आराम गर्दैछन् ।	५७	केदार	यहाँ एकजोडी प्रेमालाप गरिरहेका छन् ।
४७	आनन्द भाष्कल	आसनमा पलेटी कसेर बसेका एक मानिसले आफ्ना दुवै हातमा फूलको थुङ्गा समाइरहेका छन् ।	५८	स्टर	आसनमा दुवै हात बाँधी बसेका एक पुरुष योगमुद्रामा मग्न छन् ।
४८	श्री	आसनमा पलेटी कसेर बसेका एक व्यक्तिले आफ्नो बाँया हात घुँडामा राखी दाँया हातले फूलको थुङ्गा माथि उठाउँदैछन् ।	५९	जालान्धर	बलिष्ठ देखिने एक मानिस केही वस्तु साथमा लिई, केही वस्तु दुवै हातमा उचालेर बोकी कतै जाँदैछन् ।
४९	सारङ्गी	एकजना आसनमा बसेर, अर्कोचाहि भुईँमा बसेर सारङ्गी बजाइरहेका छन् ।	६०	नामश्री	एकजोडी धनुर्धारी चनाखो भई बसिरहेका छन् ।
५०	डाँन्दकरी	एक सुन्दर स्त्री फूलको माला लिई उभिएकी छिन् । उनको दाँया बाँया कलात्मक रूपका ठूल-ठूला फूलबुट्टा छन् ।	६१	गुण्डश्री	एक वृत्ताकार तोरणभिन्न एक योगी योगमुद्रामा देखापर्छन् ।
५१	कामोदविजय	एकजोडी आसनमा बसी फूलको थुङ्गा समाई एकले अर्कोलाई देखाइरहेका छन् ।	६२	गणेश	चारहात भएका गणेश यहाँ बसिरहेका छन् ।
५२	धिहगरा	आसनमा बसेका एक मानिस बायाँतर्फ फर्की रूद्राक्षमाला देखाइरहेका छन् ।	६३	मालवपञ्चम	आसनमा बसेर एक व्यक्तिले आफ्ना दाँया हातले 'अभय' प्रदान गर्दैछन् । एक सेविकाले उनलाई चमर हम्काएर सेवा गर्दैछन् ।
५३	गौ उमालच	धनुषवाण भिरेका एक फूर्तिला मानिस कतै गइरहेका छन् ।	६४	श्रीमाधव	एक व्यक्ति आसनमा बसेका छन् । उनका अगाडि अरु २ जना पनि देखापर्छन् । ती मध्ये केही ठूलो जीउडाल भएका व्यक्ति वीणा बजाइरहेका छन् ।
५४	कल्याण	यहाँ ६ वटा मनुष्याकृति देखापर्छन् । तीमध्ये एकले बालकलाई स्नेहपूर्वक काखमा लिएका छन् । अर्को व्यक्तिले सो बालकको हात समाइरहेका छन् । दाँया बाँया दुइजोडी सेवक सेविका बसेका छन् । बीचमा एउटा सानो आसन छ । त्यसमाथि केही वस्तु राखिएको छ ।	६५	शम्भार	आसनमा बसेका एक मानिस आफ्ना दुवै घुँडाका बीचमा हात पसारी योगमुद्रामा तल्लीन देखापर्छन् ।
५५	मेघ	एक योद्धा ढाल तरवार लिई आक्रामक ढङ्गले आकासतिर ताकी हेरिरहेका छन् ।	६६	हिदोर	भुला जस्तो आसनमा एक व्यक्ति बसेका छन् । उनको सामुन्नेमा एक सेविका छिन् ।
५६	कानव	घुँडासम्मन लत्रनेगरी भव्य माला	६७	वेशावरि	आसनमा एक व्यक्ति बाँया घुँडा पसारी दाँया घुँडा उचालि सो घुँडामाथि हातले टेकी आराम साथ बसेका छन् । उनको दायाँ बाँया कलश र करूवा छन् ।

- ६८ मालव एउटा गुम्बज शैलीको सानो सुन्दर मन्दिर छ । सो मन्दिरको सामुन्नेबाट राजसीठाँटका देखिने एक मानिस दाँया हातमा रूद्राक्ष लिई कतै जाँदैछन् ।
- ६९ पडमञ्जि आसनमा एक मानिस आफ्नो बाँया घुँडा अगाडि पसारेर सो घुँडामा बाँया हात अड्याई नाच लागेका भैं गरी बसेका छन् । उनको अगाडि एक अर्को मानिस उनीसित कुरा गर्न लागेका छन् ।
- ७० मालश्री स्त्री भैं देखिने एक मानवाकृति आसनमा बसेर दाँया घुँडा पसारी बाँया घुँडा उचालि बाँयातर्फ फर्की दाँया हात घुँडामा अड्याई बायाँ हातले पंखा (?) उचालेका छन् ।
- ७१ मल्लाल एउटा सुन्दर कलात्मक द्वारको बीचबाट हुँदै एक मानिस बायाँतर्फ लाग्दैछन् । उनले आफ्ना दुवै हात तल पारी केही वस्तु पनि लिएका छन् ।
- ७२ मानव दुई तहको छाना समेत भएको एउटा गुम्बजशैलीको मन्दिर सामुन्ने एकजोडी गाढालिङ्गनमा (म्वाइ खाँदै) देखापरेका छन् ।
- ७३ कणाट एक उभिएका मानिसले आफ्ना दुवै हातमा लाम्चो परेको वाद्य सामग्री 'कनाट' लिएका छन् । उनको अगाडि घुँडा टेकी अर्को एक पुरुष भक्तिभाव अर्पित गर्दैछन् । पार्श्वमा मन्दिरको एक भाग देखापरेको छ ।
- ७४ वमत्रि एक पुरुष गमकक परी आसनमा बसेका छन् । उनले आफ्नो दाँया खुट्टाले भुईँमा टेकी बायाँ खुट्टा पसारी बाँया हात घुँडामा विसाई दाँया हात घिच्रोसम्म पुऱ्याई आराम गरिरहेका छन् । अगाडि एक सेविका उनलाई पंखाले हम्कदैछिन् ।
- ७५ धणाश्री आसनमा बसेका एक मानिस सारङ्गी जस्तो लाम्चो परेको वाद्यसामग्री बजाइ रहेका छन् ।
- ७६ देशाख यहाँ एकजोडी निर्वस्त्र अवस्थामा देखापरेका छन् । उनीहरू दुवैले आ-आफ्ना हात छातिसम्मन पुऱ्याई निस्फिक रूपले नाचिरहेका छन् ।
- ७७ वसन्त एक पुरुष आफ्नो बाया हातमा चरो थाम्दै बायाँ हातमा लिएको फूलको थुङ्गो सो चरालाई देखाइरहेका छन् ।
- ७८ नामकरि एक मानिस बडो गमकक फुलेर दायाँ खुट्टा तल भरी आसनमा बसेका छन् । सो खुट्टालाई एक सानो जीउडाल भएको मानिसले समाई ढोगिरहेका छन् । आसनमा बसेको मानिसको पछिल्लिर वालिशमा हात अड्याई च्यूँडोसम्म पुऱ्याई एक अनुचर उभिरहेका छन् ।
- ७९ णाट यहाँ एक घोडचढी आफ्नो बायाँ हातमा लामो भाला लिई फूर्तिलो ढङ्गले बायाँतर्फ लाग्दैछन् ।
- ८० ककुभ एक मानिस आफ्नो दाया हात छातिमा पुऱ्याई बाया हात तल भागिरहेका छन् । उनको दायाँतर्फ एउटा करुवा र बायातर्फ एउटा डालो छ ।
- ८१ भैरवि आसनमा एउटा छत्रसहितको शिवलिङ्ग छ । सोही आसनमा बसेर एक स्त्रीले सो शिवलिङ्गमा भक्तिभाव अर्पित गरिरहेकी छिन् ।
- ८२ निमिकतन एक मनुष्याकृति आफ्ना दुवै हात शीर माथि पुऱ्याई माथितिर हेरिरहेका छन् ।
- ८३ रूग्मिशेखर शीरदेखि कम्मरसम्मन् ढाक्नेगरि खाप्टो ओढेकी एक स्त्री आफ्ना दुवै हातले केही वस्तु समाई दायातर्फ लागिरेकी छिन् ।
- ८४ बक्रलोचन एक स्त्री बायातर्फ ईशारा गर्दै आफ्नो बाटो लागिरेकी छिन् ।
- ८५ मृगमान्मक लज्जालु भैं देखिने एक सुन्दर स्त्री

- आफ्नो शीर केही अधिल्लिर भुकाई दुवै हात तलतिर ल्याई पसारी दायातर्फ लाग्दैछिन् ।
- ८६ सुखकदर एक स्त्री आफ्नो दायाँ घुँडा केही खुम्च्याई बायाँ घुँडा केही तेस्रो पारी दुवै हात छातिसम्मन पुऱ्याएर तल-माथिको स्थितिमा राखी मनमोहक ढङ्गले नाचि रहेकी छिन् ।
- ८७ प्रन्तशेखर एक स्त्री आफ्नो दाया हात कुमसम्म लगी बायाँ हात कम्मरमा राखी बायाँ तर्फ हेरिरहेकी छिन् ।
- ८८ धरश्रीधर एक नर्तकी आफ्नो दुवै हात कुमसम्म ल्याई नृत्य गरिरहेकी छिन् ।
- ८९ तरूनिम्मर एक स्त्री आफ्नो दाया खुट्टा केही तेस्रो पारी बाया खुट्टा केही खुम्च्याई दुवै हात शरीरको दायातर्फ भुलाई नाचिरहेकी छिन् ।
- ९० सिविकहूम एक नृत्याङ्गना आफ्नो दायाँ हात शीर माथिसम्म उचालि बायाँ हात कम्मरमा राखी नाचिरहेकी छिन् ।
- ९१ नरमोहन एक पुरूपाकृति फूलबुट्टाको आसनमा उभिई अगाडितर्फ हेरिरहेका छन् ।
- ९२ मदना एक नृत्याङ्गना दायाँ हात शीरमाथिसम्म लगी बायाँ हात कम्मरमा ल्याइ नाचि रहेकी छिन् ।
- ९३ वलासभव एक नर्तकीले आफ्नो दुवै हात कम्मरसम्मन् ल्याइ कम्मर भाँची नाचिरहेकी छिन् ।
- ९४ भमर एक नटुवा बायाँ खुट्टाले मात्र भुईमा टेकी दाया खुट्टा चाहि पुरै माथिसम्मन् उचालेर खुम्च्याउदै ल्याई बाया घुँडामा अडाई दुवै हात माथि उठाई नाचिरहेका छन् ।
- ९५ □ दुःखको कुरा । यहाँको खोपा खाली छ । किनकी स्वल्पाकृति हराईसकेको छ ।
- ९६ कामवलभ एक मानवाकृतिले आफ्नो दायाँ हात तल घुँडासम्म पुऱ्याई बायाँ हात च्यूँडोमा लगी उभिएका छन् ।
- ९७ कामपाश एक पुरूष प्रभावशाली मुद्रामा दायाँ खुट्टा ठाडो पारी बायाँ खुट्टा केही खुम्च्याएर पछिल्लिर ल्याई बाया हात बायाँ घुँडामा टेकी हात कुमसम्म पुऱ्याई उभिएका छन् ।
- ९८ लासूर स्त्री भै देखिने एक आकृतिले आफ्ना दुवै खुट्टा खप्ट्याएर, दुवै हात माथि बायातर्फ उचाली नृत्यभावमा उभिएका छन् ।
- ९९ मदनरति एक मानवाकृति आफ्नो दायाँ खुट्टा बायाँ घुँडासम्म पुग्नेगरी उचाली बायाँ खुट्टाले मात्र भुईमा टेकी दायाँ हात शीरमा पुऱ्याई बायाँ हात कम्मरको भाग सम्म लगी नाचिरहेका छन् ।
- १०० क्रोध आसनमा आफ्ना दुवै घुँडा टेकेर एक रिसाहा मानिसले आफ्नो बायाँ हातले सामुन्नेमा बसेका मानिसको टाउको पछिल्लिरबाट समाती दायाँ हातले कुनै एक वस्तु समाई हिकाउन लागेको देखिन्छ ।
- १०१ वम दुईजना मानिस उभिएर एक आपसमा भलाकुसारी गरिरहेका छन् ।
- १०२ तिलक उभिएका दुईजना मानिस एक आपसमा केही वस्तु साटफेर गर्दैछन् ।
- १०३ गातविरेपर उभिएका दुईजना मानिस कुरा गरिरहेका छन् ।
- १०४ कुण्डल उभिएका एकजोडीमध्ये पुरूपाकृतिले दाया हातले एउटा कचौरा समाई आफ्नो छातिसम्मन् लगेका छन् र बायाँ हातले केही वस्तु उचाली आईमाईलाई दिदैछन् । ती आईमाई चाहि आफ्ना दुवै हातले कानमा कुण्डल धारण गर्न लागिरेकी छिन् ।

- १०५ मुद्रिका यहाँ उभिईरहेका एकजोडीमध्ये पुरुषले दाय्याँ हातले सानो पात्र वा भाँडो समाई केही थापिरहेका र स्त्रीले चाहि दाय्याँ हातले केही वस्तु (औँठी) सोपात्रमा हाल्लागेकी छिन् ।
- १०६ सुमुकुट दुईजना मानिस उभिएका छन् । बायाँतर्फका मानिसले दुवै हातले कलशजस्तो अचम्मको सामग्री समाईरहेका छन् । अर्धवृत्ताकार रूपको सो सामग्री लाम्चो परेर दाय्याँतर्फ उभिएका मानिसको शीरमा सम्मन छुन पुगेको छ । अनि सो मानिसले पनि त्यस कलशलाई दाय्याँ हातले समाएका छन् र बायाँ हातले चाहि आफूले पहिरेको फेता थाम्दैछन् ।
- १०७ पादचिम्म यहाँ एकजना सेवक थचक्क वसेर सम्पन्न भै देखिने मोटो जीउ भएका एक मानिसको दाय्याँ पद (पाउ) लाई आफ्नो हत्केलामा थाम्दैछन् ।
- १०८ हस्तिखस दुईजना मानिस एउटै वस्तुलाई बलपूर्वक तानातान गरिरहेका छन् ।
- १०९ पटसुर दुईजना मूर्ख मानिस उभिएका छन् । दाय्याँतर्फका मूर्खले आफ्नो बायाँ हातले पुच्छरजस्तो लामो वस्तु समाई सामुन्ने उभिएका अर्का मूर्खको कानबाट छिराई वा निकालिरहेका छन् ।
- ११० कटिपुरि दुईजना मानिस एक आपसमा वार्तालाप (शायद् भनाभन) गरिरहेका छन् । बायाँतिरका व्यक्तिले आफूले कम्मरमा भिरेका छुरा निकाल्ने प्रयत्न गर्दैछन्, अर्को चाहिले पनि त्यस्तै हतियार समाईसकेका छन् ।
- १११ विद्याविनितमुख यहाँ गुरू र चेला छन् । गुरूले बायाँ हातमा पुस्तक लिई दाय्याँ हातले आफ्नो सन्मुख भई बसेका चेलालाई केही कुरा सिकाईरहे भै गरी ईशारापूर्वक
- सम्झाउदैछन् । चेला चाहि पलेटी कसी दुवै हात घुँडामा राखी गुरूले भनेका कुरा ध्यानपूर्वक सुनिरहेका छन् ।
- ११२ तामल दुईजना मानिस आमुने-सामुने गरी बसेका छन् । बायाँतिर बसेका मानिसले केही कुरा दाय्याँ हातले दाय्याँतिरका मानिसलाई दिदैछन्, अनि दिएको चिज लिदै सो मानिसले आफ्नो मुखसम्म दाय्याँ हात लगी खाईरहेका पनि छन् ।
- ११३ शिलवत् दुईजना मानिस आमुने सामुने गरी आसनमा बसी वार्तालाप गरिरहेका छन् ।
- ११४ सगुलिन एकजोडी माथितिर हेरिरहेका छन् । दाय्याँतिर बसेको मानिसले चाहि वीणा बजाईरहेका छन् ।
- ११५ मज्जुन एक युवती नग्न अवस्थामा-दायाँ हातले पानीको भाँडो समाई शीरमा खन्याई नुहाईरहेकी छिन् । बायाँतिर अर्का एक स्त्रीले सुराहीजस्तो पानीको भाँडो बोकी रहेकी छिन् ।
- ११६ चार आसनमा बसेकी एक स्त्री र उभिएकी अर्की स्त्रीले आफूले समाईरहेका समान प्रकारका वस्तुहरू एक आपसमा साट्न लागेका देखापर्छन् ।
- ११७ चीर एकजना मानिसले आफ्नो सामुन्नेमा दुवै हात कम्मरमा राखी बडो फूर्तिलो ढङ्गले उभिएका मानिसलाई दुवै हातले समाईरहेका कुनै कुरा दिन लागेका छन् ।
- ११८ तिरक दुई स्त्री आमुने-सामुने उभिएका छन् । दाय्याँतर्फका स्त्रीले आफ्नो दाय्याँ हात निधार सम्म पुऱ्याई सलाम ठोकिरहेकी छिन् । बायाँतर्फकी स्त्रीले चाहि बायाँ हात आफ्नो नाइटोभागसम्म लगी दाय्याँ हातले एउटा सानो कचौरा सामुन्नेका मानिसतर्फ अधि बढाइरहेकी छिन् ।

- ११९ नेताफेन यस खोपाका कलाकृतिका ढाँचा अधिल्लो कलाकृतिसित मिल्दोजुल्दो देखिन्छ यहाँ । बायातिरका आकृतिले चाहि बाया हात तलतिर तेर्सो पारी केही वस्तु भुण्प्याई रहेका छन् । अनि लपेस जस्तै सानो चाक्लो भाडो सामुन्नेका मानिसतर्फ तेस्याइरहेका छन् ।
- १२० सुन्दर उभिईरहेका दुई स्त्रीहरूमध्ये दायाँतिरकी स्त्रीले बाया हातमा लिएको सानो भाँडो माथि उचाली सामुन्नेकी अर्की स्त्रीलाई दिनलागेकी छिन् । अर्की स्त्रीले चाहि सो भाँडो थापिरहेकी छिन् ।
- १२१ नाशमुक्तिक उभिईरहेका दुई स्त्रीमध्ये दायाँतिरकी स्त्रीले आफ्ना दुवै हात मुखमा लगेकी छिन् । अर्की चाहिले बायाँ हात कम्मरमा राखी दायाँ हातमा समाईरहेको पात्र दिनलागेकी छिन् ।
- १२२ पुष्पहार उभिएकी एक स्त्रीले भव्य र विशालरूपको पुष्पहार प्रदर्शन गरिरहेकी छिन् ।
- १२३ कवनी दुई स्त्री बायाँतिर फर्केका छन् । तीमध्ये दायाँतिरकी स्त्री पलेटी मारी दुवै हात घुँडामा राखेकी छिन् । अर्की चाहिँ पनि घुँडा टेकी दुवै हातले सो स्त्रीका कानमा गहना लगाई दिनमा व्यस्त छिन् ।
- १२४ कुण्डल एक स्त्री आसनमा बसी बाया हात घुँडामा राखी हत्केलाले कपाल थाम्दै दाया हात बाया कानमा लगी कुण्डल धारण गर्दैछिन् । अर्का स्त्रीले तिनलाई दुवै हातले समाति रहेको भाडो दिनलागेकी छिन् ।
- १२५ कण्ठ ... (?)^{५६} यहाँ एकले अर्कोलाई रूद्राक्षमाला दिन र लिन लागि रहेका छन् ।
- १२६ प्रा.(द्रा?) वरिष्वकाण्डि^{५७} उभिईरहेका दुई स्त्री आपसमा केही लाम्चो वस्तु साटफेर गर्दैछिन् ।
- १२७ ताम्बुल आसनमा बसेका एक मानिस दाया खुट्टा पलेटी मारी बाया घुँडामा बाया हात अड्याई दाया हातको पान मुखमा लगी खान लागि रहेका छन् । सो आसनको सामुन्नेमा बसेका अर्का मानिसले चाहि पानको भाँडा लिई त्यसरी आरामपूर्वक पान खानलागेका मानिसतर्फ तेस्याइ रहेका छन् ।
- १२८ कन कंकन^{५८} यहाँ उभिएका दुई स्त्री मध्ये एक स्त्रीले दुवै हात तल भारी बायाँ हातले दायाँ हातको नाडी समाईरहेकी र अर्की स्त्रीले बायाँ हात सो स्त्रीको कम्मरपछाडि लगी दायाँ हातमा लिएको सानो भाँडो दिनलागेकी छिन् ।
- १२९ चतुरिता भिन्नाभिन्नै आसनमा मुखिन्जेल हुने गरी बसेका दुई स्त्रीमध्ये एकले आफ्ना दुवै हात काखमा राखेका छन् । अर्कीले दायाँ हात घुँडामा राखी बायाँ हातले अभयमुद्रा प्रदान गरिरहेकी छिन् ।
- १३० मिनसिंदूर नृत्याभावमा देखापर्ने एक स्त्री दाया हात घुँडातलसम्म त्याई बायाँ हात शीर माथिसम्म लगी उभिएकी छिन् ।
- १३१ मिन नृत्यमुद्रामा देखापर्ने एक मानिस आफ्ना दुवै हात शीरमाथिसम्म लगी खुट्टा खप्ट्याएर राखेका छन् ।

^{५६} यहाँ मुसाले कोतरेको दागका कारण अक्षरका केही भाग विनष्ट हुनुका साथै ठम्याउन समेत गाह्रो परेको छ ।

^{५७} मुसाले कोतरेका दाग यहाँ पनि देखापर्छन् । यसो हुँदा अक्षर पनि अस्पष्ट छन् ।

^{५८} यस खोपामाथि कृनामा मुसाको दुलो पनि बनेको छ सो दुलोको मुखमा एउटा मरेको मुसोको सिङ्गो कङ्काल पनि छ ।

१३२	कुंभ	एक मानिस दायाँ खुट्टा अलि खुम्च्याई बायाँ खुट्टा फराकिलो पारी दुवै हात चिउँडोमा पुऱ्याई उभिएका छन् ।		माथितिर उजाउदै सोही अनुपातमा बाया हात तलतिर भारी निकै फूर्तिलो ढङ्गले उभिएका छन् ।
१३३	कलाह	एक मानिस आफ्ना दुवै घुँडा केही खुम्च्याई दुवै कुर्कुच्चालाई भण्डै जोडी, दुवै हात दुवै कानतर्फ लगी उभिएका छन् ।	१४१ □	यो खोपा खालि छ । ^{६१}
१३४	नृति	पगरी गुथेका एक मानिस निकै फूर्तिलो ढङ्गमा दाया खुट्टाले भुईमा टेकी, घुँडा केही खुम्च्याई बाया खुट्टा आधा खुम्च्याई दाया घुँडामाथि राखी दाया हात कम्मरमा राखी बायाँ हात जाँघसम्म ल्याई अड्याई नाचिरहेका छन् ।	१४२ पूचूना ^{६२}	एक स्त्रीले आफ्ना दुवै घुँडा टेकी बायाँ हात घुँडामा विसाई दाया हात मुखसम्मन् लगी केही चुस्न लागेकी छिन् ।
१३५	पावन	एक पुरुष दायातर्फ फर्की दाया हात माथि उठाई बाया हात छातिसम्म ल्याई उभिईरहेका छन् ।	१४३ जलावर्तन	एक नृत्याङ्गना उभिएकी छिन् ।
१३६	पशुलाम ^{६३}	यस खोपाका पुरूषाकृतिको हाउभाउ अधिल्लो सित मिल्दोजुल्दो छ तर पुरूष चाहि बायातर्फ फर्केका छन् ।	१४४ नेतरंजन	एक मानवाकृति आफ्ना दुवै हात खुट्टा पसारी उभिएका छन् ।
१३७	राम	धनुष तान्न लागेका भै मुद्रामा देखापर्ने एक पुरूष बाया हातमा ढालजस्तो शस्त्र लिई केही माथि उठाईरहेका छन् ।	१४५ नदनवर्दन	एक स्त्री आग्रह भाव प्रकट गर्ने मुद्रामा आफ्ना दुवै हात छातिसम्मन् ल्याई उभिएकी छिन् ।
१३८	वरलाम ^{६४}	पगरी लाएका एक प्रभावशाली देखिने पुरूष आफ्ना दुवै हात अलिकता माथि उठाई माथितिर हेरी उभिएका छन् ।	१४६ □	यो खोपा पनि खाली छ ।
१३९	बुध	पगरी लाएका एक पुरूष दायाँ हातले वर मुद्रा र बाया हातले अभयमुद्रा प्रदान गरी उभिएका छन् ।	१४७ शिपनिकट	दायाँ हात माथि, बायाँ हात कम्मरमा राखी एक स्त्री उभिएकी छिन् । ^{६३}
१४०	करंकी	आकासतिर ताक्दै मुट्टी कसेर दायाँ हात	१४८	यस खोपामा सुन्दर फूलबुट्टा र भण्डा देखापर्छन् ।
			१४९	दक्षिणतर्फ लाग्दै गरेका लगामसहितको एउटा फूर्तिलो घोडा छ । यस घोडाको पिठ्यूमा सूर्य चिन्ह अङ्कित छ । सो पिठ्यूमाथिको आसन (काठी) मा तीनवटा गोलाकार वस्तु र त्यसको वरपर सात थोप्ला सहितको विशेष सामग्री यस घोडाले बोकेका छन् ।
			१५०	त्रिखुटी-आसनमाथि पूर्णकलश छ ।
			१५१	पिजडाभिन्न एउटा चरो (मयूर) छ ।

^{६१} परशुराम

^{६२} बलराम (?)

^{६३} पुर्वतर्फको लहरको पहिलो खोपा (यस लहरमा ६१ वटा खोपा देखापर्छन् ।

^{६४} पुतना

^{६५} नामाङ्कित-स्वल्पाकृतिका क्रम यस संख्यामा पुगेर टुङ्गिएको छ ।

- १५२ यस खोपामा पनि सुन्दर फूलबुट्टा र भण्डा देखापर्छन् ।
- १५३ तीनवटा पानबुट्टा कुदिएको एक आसनमाथि एउटा तर्सिएको श्याल छ । तर्सिएको सो श्याल पिठ्यू खुम्याउदै टाउको पछाडि फर्काई डराउदै आकासतिर हेर्दैछन् ।
- १५४-१५६ यी खोपाका मौलिक कलाकृति हराई सकेका छन् । तिनको स्थानमा चुन-लेपन गरी बनाइएको कालो पृष्ठभूमिमा फूलबुट्टा लेखिएका छन् ।
- १५७ पुच्छर ठाडो पारी निकै डरलाग्दो सङ्गमुख बाएर भ्रम्टन लागेको एक आक्रामक बाघ यहाँ छ । सो बाघको पार्श्वमा सुन्दर फूलबुट्टा देखापर्छन् ।
- १५८ यस खोपाभित्र एउटा सुन्दर पक्षी चुच्चोले पखेटा कन्याइरहेका छन् ।
- १५९ यहाँ सुन्दर फूलबुट्टा र भण्डा देखापर्छन् ।
- १६० चतुष्कोण-आकारभित्र फूलबुट्टा छ ।
- १६१ एकजोडी सुन्दर मयूर ठाडो तेर्सो पर्ने गरी आकर्षक ढङ्गले विपरित दिशातर्फ लागेका छन् ।
- १६२-१६९ यी खोपाभित्र विभिन्न प्रकारका, यन्त्राकार आकृतिका फूलबुट्टाहरू देखापर्छन् ।
- १७० यहा कल्की भएको एक सुन्दर पंक्षी छ ।
- १७१-७५ यी खोपामा सुन्दर फूलबुट्टाहरू देखापर्छन् ।
- १७६ यस खोपामा पखेटा फिजाई उड्न लागेका एक पंक्षी छन् ।
- १७७-८१ यी खोपामा विभिन्न प्रकारका फूलबुट्टाहरू छन् ।
- १८२ एक चंचल चरो हाङ्गामा बसिरहेको छ ।
- १८३ यस खोपामा फूलबुट्टा अङ्कित छ ।
- १८४ बीचमा सप्तपत्रयुक्त पद्कोण देखापर्छ ।
- १८५-८६ यी खोपामा फूलबुट्टा छन् ।

- १८७-८८ हाङ्गामा बसेका चराहरू छन् ।
- १८९ यहाँ फूलबुट्टा छ ।
- १९० एउटा चरा छ ।
- १९१-९२ यी खोपामा फूलबुट्टा देखापर्छन् ।
- १९३ यहाँ उड्न लागेको एउटा पंक्षी छ ।
- १९४-९५ यी खोपामा पनि फूलबुट्टा देखापर्छन् ।
- १९६ हाँगामा बसेको एउटा चरा छ ।
- १९७-९९ यी खोपामा विभिन्न प्रकारका फूलबुट्टा देखापर्छन् ।
- २००-०१ शायद विगतका जथाभावि रूपको टालटुले जीर्णोद्धारका कारण यी खोपा पनि टालिएका छन् । यसो हुँदा खोपा पुरिएका इटामा अन्य मौलिक फूलबुट्टाकै अनुकरण गरी चित्र उतार्ने काम भएको छ ।

एकै लहरका खोपाहरूमा अनेक नामका राग रागिनी र सम्बद्ध स्वल्पाकृतिलाई ध्यानपूर्वक हेरिहँदा हाम्रा मनमा पनि स्वतः नृत्य+बाद्य+गीतको पूर्ण समिश्रणयुक्त संगीतमय लहर गुञ्जिन थाल्छन् । जसरी तान्त्रिक त्रिकोणमा त्रि तत्वको संयुक्त प्रयोगविना पूजा अपूर्ण मानिन्छ त्यसरी नै 'गीतं वाद्यं तथा नृत्यं त्रयं संगीतं मुच्येते' को प्रचलित मान्यता अनुरूप गीत, वाद्य र नृत्यको संयोजन विना संगीत अधूरो रहेको जानिन्छ । यसरी साङ्गितिक त्रितत्वका भाव सांकेतिक रूपमा दर्शनीय हुन आइपुग्ने परिप्रेक्ष्यमा पचपन्नभ्याले दरबार संगीतमय दरवार पनि हो भन्ने कुरा दृष्टिगोचर हुन्छ ।

पचपन्नभ्याले दरवारका पचपन्नवटा भ्यालभन्दा तल निकै नजिक रहेर पनि संसारकै आँखा सामुन्नेमा अहिलेसम्मन् प्रचारमा नआएर हराइरहेका यी चित्रमय राग रागिनी निसन्देह यस अन्वेषणका कारण अब सबैका आँखा सामुन्नेमा पर्नेछन् । पचपन्नवटा भ्याल र भित्तेचित्रले यस दरवारलाई जसरी विश्वप्रसिद्ध तुल्याएको छ, त्यसरी नै खोपाभित्र लुकेर रहेको चित्रमय राग रागिनीका यी उत्कृष्ट स्वल्पाकृतिले पनि दरवारको गरिमालाई मात्र नभएर त्यस रूपमा यसको प्रचार र ख्याति विश्वव्यापी रूपमा बढ्ने कुरामा सन्देह छैन ।